

**DEVIANT XULQ ATVORLI YOSHLARNING JAMIYATDA O`Z O`RNINI TOPISHDA
OILA, MAHALLA VA MAKTAB HAMKORLIGINING O`RNI**

*Buxoro davlat pedagogika Institut
Pedagogika va Psixologiya yo`nalishi magistranti*

Ro`ziyeva Feruza Farmonovna

Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori PhD

datsent Ramazonov Jahongir Djalolovich

Annatsiya: *Ushbu maqolada deviant xulq belgilariga ega yoshlarga ta'lim tarbiya ishini uyg'un holda olib borish va oila, mahalla, maktab hamkorligini mustahkamlash masalalari bo'yicha fikr mulohazalar yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *xulqiy og'ishish, o'smirlik, deviantlik, ta'lim, tarbiya, oila, mahalla, maktab.*

O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti Islom Abdug'aniyevich Karimov o'zining "Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch" asarida ta'kidlaganidek "Har qaysi ota-ona, ustoz va murabbiy har bir bola timsolida avvalo shaxsni ko'rishi zarur. Ana shunday talabdan kelib chiqqan holda, farzandlarimizni mustaqil va keng fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan, ongli yashaydigan komil insonlar etib-voyaga yetkazish ta'lim-tarbiya sohasining asosiy maqsadi va vazifasi bo'lishi kerak deb qabul qilishimiz lozim[1]. Bu esa ta'lim tarbiya ishini uyg'un holda olib borishni talab etadi.

Mustaqil O'zbekistonimizni har jihatdan dunyoga tanitish uchun eng avvalo komil insonlari yani mustaqil va teran fikrlaydigan ruhiy jihatdan barkamol yoshlarni tarbiyalash eng ustuvor omil. Hech ikkilanmasdan aytishimiz mumkinki talim va tarbiya deganda eng avvalo ustoz-murabbiylar ko'z o'ngimizda gavdalanadi, ammo masalani bir jihatini ham unutmasligimiz lozim murabbiylar bizga faqat ta'lim tarbiya berib malum bir soha yoki qiziqishimizga qarab kasb-hunarga yo'naltiradi, ammo ruhiyatdagi o'zgarish va og'ishishlar bilan ham alohida shug'illanib uni o'z vaqtida to'g'ri bartaraf etish, kelib chiqish sabablarni aniqlash, oila va atrof muhit kishilik hamjamiyati bilan o'zaro munosabatlarni o'rganish uchun jamiyning muhim bir bo'g'ini Mahallalar uyishgan holda ish olib borishi lozim. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasining rivojlantirishning beshta ustivor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasining birinchi ustivor yo'nalishida belgilangan davlat boshqaruvi va davlat xizmatining tashkiliy-huquqiy asoslarini rivojlantirish, mahalla intitutining jamiyat boshqaruvidagi o'rni va faoliyati samaradorligini yanada oshirish masalalari yuzasidan fikr almashingan va bunda davlatimiz Rahbarining 2017-yil 3-fevraldagi "Mahalla institutini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi" farmoni bu borada muhim datur bo'lib xizmat qilmoqda. Yuqoridagi farmon yuzasidan bir qancha ishlar olib borildi. Jumladan: xotin-qizlar faoliyati, yoshlar yetakchilari,

mahallalarda hokim yordamchilarining faoliyati, profilaktika inspektorlari faoliyat olib bormoqda. Voyaga etmaganlarda xulq og'ishi jarayoni shaxs xususiyatlari bilan tashqi muhit voqea-hodisalari o'rtasidagi murakkab bog'lanishli jarayon bo'lib hisoblanadi. Bu jarayonda o'smir shaxsi subyekt sifatida tashqi muhit axborotlarini qabul qiladi va qayta ishlaydi. Obyekt sifatida esa tashqi muhit elementlari shaxsga ta'sir etuvchi element sifatida ifodalanadi. Subyekt va obyekt o'rtasidagi o'zaro ta'sirlar mutanosibligini ta'minlash esa voyaga etmaganlarda xulq og'ishi kelib chiqishining oldini olishga xizmat qiladi.

O'zbeklarning aksariyati o'zining shaxsiy faravonligi to'g'risida emas, balki oilasining, qarindosh urug'lari va yaqin odamlarining, qo'shnilarining omon-esonligi to'g'risida g'amxo'rlik qilishni birinchi o'ringa qo'yadi. Bu esa oliy darajada ma'naviy qadriyat, inson qalbining gavharidir[2].

O'smir shaxsining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari shunday o'ziga xos imkoniyatlarga egaki, u bazan shaxsning sog'lom munosabatlari va sog'lom turmush tarzini belgilasa, bazan esa nosog'lom xulq-atvorning kelib chiqishi uchun imkoniyat yaratadi. Ushbu xususiyatlar o'smirlarda g'ayriqonuniy xulq-atvor kelib chiqishining oldini olishga qaratilgan psixologik-pedagogik jihatdan ta'sirchan tadbirlarni ishlab chiqish zaruriyatini ko'rsatadi. Bu esa profilaktik tadbirlarni o'smirning individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda olib borishini taqazo qiladi. Voyaga yetmaganlar o'rtasida jinoyatchilikning oldini olish tadbirlari samaradorligi va ularning ta'sirchanligi, eng avvalo, o'smir shaxsidagi ijobiy fazilatlar, ijtimoiy foydali ehtiyoj va qiziqishlarning shakllanganligiga bog'liq bo'ladi. Shu ma'noda o'quv-tarbiyaviy tadbirlar va mashg'ulotlar voyaga yetmaganlar jinoyatchiligini oldini olishning dastlabki profilaktikasi sifatida xizmat qilishi kerak.

Tadqiqotlardan ma'lum bo'lishicha, psixologlar va pedagoglar tomonidan moslashmagan xulqning oldini olishga qaratilgan bir qator tavsiyalar, maslahatlar ishlab chiqilgan. E.A.Gorshkova tadqiqotlarida tarbiyasi qiyin o'smirlarning sinf jamoasi bilan bo'ladigan munosabatlarini sog'lomlashtirish voyaga yetmaganlar o'rtasida jinoyatchilik xulqining oldini olishda muhim omil sifatida o'rin tutadi, deb ta'kidlaydi va quyidagi psixologik-pedagogik tavsiyalarni o'rta tashlaydi: Tarbiyasi qiyin o'smirlarning sinf jamoasidagi o'rni va uning sinfdoshlar, atrofdagilar bilan bo'lgan munosabatlarini sog'lomlashtirish, tarbiyasi qiyin o'smirlarning shaxs xususiyatlarini har tomonlama o'rganish va tarbiyaviy tadbirlarni amalga oshirishda ijobiy shaxs sifatlarini shakllantirishga erishish, tarbiyasi qiyin o'smirlarning sinf va maktab jamoasidan izolyatsiyalanishi (ajralib qolishlik) ning oldini olish tadbirlarini o'z vaqtida amalga oshirish, tarbiyasi qiyin o'smirlarni qiziqish va qobiliyatlaridan kelib chiqib sinfda va sinfdan tashqarida o'tkaziladigan tadbirlarga jalb qilish, sinf jamoasi a'zolarida sog'lom psixologik munosabat hissini shakllantirish, sinf va maktab jamoasida tarbiyasi qiyin o'smirlarga nisbatan ijobiy va faol munosabat ruhini yuzaga keltirish, tarbiyasi qiyin bolalar va o'smirlarning ustun shaxs xislatlari, jismoniy barkamolligidan kelib chiqib, ulardan oqilona foydalanishni yo'lga qo'yish, ya'ni sinfdan tashqari ishlarda ularga sardorlik, boshqaruvchilik ishlarini topshirish

mumkin[3]. Bu orqali o`smirda o`z-o`ziga nisbatan bo`lgan ishonchini orttirish, ijtimoiy voqea-hodisalarga nisbatan bo`lgan munosabatini o`zgartirishga erishish mumkin. Bulardan ko`rinadiki, shaxs xulqidagi og`ishni tuzatishga harakat qilishda, eng avvalo, osmir shaxsiga, uning ijtimoiy muhitga nisbatan moslashishiga hamda o`smirning motivatsion ehtiyojlar sohasini o`zgartirishga, nosog`lom turmush tarzi va tarbiya muhitini sog`lomlashtirishga e`tibor qaratish maqsadga muvofiqdir. Bunda o`smirlardagi mavjud bo`lgan ijobiy sifat va xususiyatlariga tayangan holda ularda har tomonlama qiziqishni, birinchi navbatda, o`qishga, mehnatga, ijtimoiy foydali faoliyatga nisbatan bo`lgan qiziqishlarni rivojlantirish zarur bo`ladi.

Xulq og`ishiga ega bo`lgan bolalar va o`smirlar o`rtasida olib boriladigan tarbiyaviy tadbirlarning samaradorligi ularda faol hayotiy pozitsiyani shakllantirish, o`quvchi va o`qituvchi o`rtasida o`zaro yaqinlik va sog`lom munosabatni o`rnatishga bog`liqdir. Shuning uchun o`qituvchining tarbiyasi og`ir o`smirga nisbatan berayotgan e`tiborini, ularni o`zlariga yaqin olayotganligini va yordam bermoqchi bo`layotganligini o`smir har doim his qilib turishi muhim hisoblanadi. Bu o`smir xulqini sog`lomlashtirishga qo`yilgan ilk qadam bo`lib hisoblanadi. O`smirdagi moslashmagan xulqni tuzatishning keying sharti o`smir psixikasidagi o`zgarishni o`z vaqtida aniqlash va tibbiy, psixologik-pedagogik yordam ko`rsatish hisoblanadi. Bunda amaliyotchi psixologning xizmati kata bo`lishi lozim. Shu o`rinda ta`kidlash joizki, uchastka militsiya xizmati tayanch punktlari qoshidagi profilaktika nozirlari zimmasiga voyaga etmaganlar bilan ishlash xizmatini yuklash yoki bo`lmasa voyaga etmaganlar bilan ishlash profilaktika nozirlari xizmatini har bir mahallada alohida joriy qilish, bizningcha maqsadga muvofiqdir. Qolaversa, uchastka voyaga etmaganlar bilan ishlash nozirlarini psixologik-pedagogik, psixatrik boshlang`ich bilimlar bilan qurollantirish davr taqozosi hisoblanadi. Shuningdek, maktab, o`rta maxsus ta`lim maskani faoliyatiga psixiatr shtat birligini joriy etish yoki bo`lmasa, maktab psixologi tibbiy-psixatrik bilimlar bilan qurollantirilishi yaxshi natija berishi mumkin. Bu masalani malaka oshirish va qayta tayyorlash kurslari orqali amalga oshirish maqsadga muvofiq bo`ladi. O`smirlarda xulq og`ishi va jinoyatchilik xulqining oldini olishga qaratilgan o`quv-tarbiyaviy tadbirlar o`smirlarning oilaviy muhiti, tarbiyalanganlik darajasi va shart-sharoitlarini hisobga olgan holda amalga oshirilishi lozim. Chunki, oila muhitini bilishlik o`smir shaxsi haqida, uning tarbiyalanganlik darajasi va turmush tarzi, ijobiy va salbiy fazilatlari haqida ma`lumotlarni beradi. Bu orqali xulq og`ishi va jinoyatchilik xulqining oldini olish ishlariga o`smir o`ilasi a`zolarini ham jalb qilish mumkin bo`ladi. Oila, mahalla, maktab ta`sirlarining o`zaro hamohangligi ko`zlangan natijalarni qo`lga kiritishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulq og`ishiga ega bo`lgan bolalarga profilaktik ta`sir ko`rsatishda o`smirning shaxs sifatida shakllanishi jarayonini, uning o`ziga xos xususiyatlarini, xarakter xislatlari va psixologiyasini hisobga olgan holda ish tutish yaxshi natija berishini unutmaslik lozim. Chunki amalga oshirilishi ko`zda tutilgan bir profilaktik tadbir ikkinchi bir o`smirda yaxshi natija bermasligi mumkin. Bu, o`z navbatida, xulq og`ishiga ega bo`lgan o`smir shaxsi, psixologiyasi va xarakter xususiyatlarini hisobga olishni taqozo qiladi. Bolalar va o`smirlarda

xulq og`ishini oldini olishning muhim shartlaridan yana biri-tarbiyaviy jarayonda maktab, mahalla va oila hamkorligini to`g`ri yo`lga qo`yish hisoblanadi. Afsuski, bu masalani bugungi kunda ham talab darajasida deya olmaymiz. Shuning uchun ham bunday paytlarda ko`pincha oila, mahalla va maktab hamkorligi, ota ona va o`qituvchi o`rtasidagi o`zaro aloqaning uzilishi tufayli bolalar va o`smirlar tabiyasini, ayniqsa, ular xulqidagi o`zgarishlarni tuzatish ancha qiyin kechadi.

O`qituvchi o`quvchi o`sib voyaga etayotgan oila muhitini, uning ahloqiy qiyofasini har doim ham bilavermaydi. Ba`zan ayrim oqituvchilar bolalar va o`smirlar bilan olib boradigan tarbiyaviy ishlarni ota-onalar bilan maslahatlashmay, ular haqida muayyan ma`lumotlarga ega bo`lmay amalga oshiradilar. Bunday holatlarda tabiiy ravishda tarbiyaviy tadbirlarning olib borilishi ko`zda tutilgan profiklakrik choralarning ta`sirchanlik darajasi pasayishiga sabab boladi. Oqibatda profilaktikadan ko`zlangan maqsadga erishilmay qolinadi[4].

Ma`lumki, oila muhitining sog`lomligi, ota-onalar va oiladagi boshqa a`zolarining madaniy, aqliy, ma`naviy va axloqiy jihatdan barkamolligi unda tarbiya olayotgan bolaga ijobiy ta`sir ko`rsatadi. Ota-onalarning ilmu ma`rifatliligi bolalar va o`smirlarda g`ayriqonuniy xulqning oldini olishda muhim omil bo`lib hisoblanadi. Ushbu holatni tadqiqotimizdan olingan natijalar ham ko`rsatib turibdi. Ko`plab tadqiqotlar tahliliga ko`ra, deviant xulq atvoriga ega bo`lgan bolalar va o`smirlar ota-onalarining ma`lumotlilik va savodxonlik darajasi xulq og`ishiga ega bo`lmagan bolalar va o`smirlar ota-onalarinikiga qaraganda ancha past darajani ko`rsatadi.

Ushbu holatdan kelib chiqib aytish mumkinki, ota-onalarning ma`rifatlilik darajasi, aqliy, ma`naviy va axloqiy barkamolligi bolalar va o`smirlar o`rtasidagi deviant xulqning kelib chiqishi oldini olishda muhim omil bo`lib hisoblanadi, bolalar va o`smirlar o`rtasida jinoyatchilikning oldini olishda qator psixologik-pedagogik masalalarga e`tibor qaratish kutilgan natijani beradi.

Men ushbu maqolamda keng jamoatchilikka yana shuni taklif qilgan bo`lar edimki oila jamiyatning kichik bir boshlang`ich bo`g`ini mahalla esa oilani tarkibiy tuzilmasini o`rganadigan birinchi boshlang`ich tashkilot, shunday ekan mahallada faoliyat yuritayotgan xodimlar qatoriga psixolog maslahatchilarni qo`shishimiz va unga avvalo ular xulqida deviantlik alomatlat uchraydigan yoshlar ayniqsa qizlar bilan ishlashi kerak, chunki har bir qiz yoki ayol oila bekasi bo`lib farzand tarbiyasi bilan asosan ayollar shug`illanadi, vaholanki farzand tarbiyasi uchun ota va ona bir dek masul ammo ayollarning bu boradagi ulushi kattaroq. Shuni inobatga oladigan bo`lsak eng avvalo "Mahalla psixologlari" oilalar va ularda hukmron xarakter muhitni o`rganib uni o`z joyida to`g`ri hal qilib, kelib chiqish sabablari o`rganish "kasallikni davolagandan ko`ra – uni oldini olgan afzal" naqliga amal qilsak menimcha o`rinli bo`lar edi. O`smirlik davrida psixologik muammolarni bartaraf etish hamda tarbiyalash masalalari hozirgi davrning eng dolzarb muammosiga aylangan. Oila, maktab, jamiyatning o`sib kelayotgan avlodga bo`lgan axloqiy-ma`naviy, siyosiy-ijtimoiy, ideologik talablari kun sayin ortib bormoqda. O`smirlik davrini o`rganuvchi ko`pchilik olimlar agressiya, emotsional qo`zg`alishni, jahl chiqqan holatlarda balog`atga yetmagan

bolalarda psixologik muammolar qanday namoyon bo'lishiga ko'proq e'tibor qaratadilar. Chunki bu yoshda ularda hayot tajribalari yetarli bo'lmaydi, lekin boshqalar tomonidan tan olinishga va mustaqil bo'lishga intiladilar. O'smirlik davri insonni bolalikdan yoshlikka o'tuvchi va o'z navbatida, boshqa davrlardan o'zining nisbatan keskinroq, murakkabroq kechishi bilan farqlanib turuvchi inson ontogenetik rivojlanishining eng xarakterli davrlaridan biridir. Xulqiy-xarakter jihatdan og'ishish belgilarini kutib o'tirmasdan shunday shaxslar jamiyatda paydo bo'lishi oldini olsak, ruhiy jihatdan sog'lom firklaydigan, ruhiy yetuklik va barkamollika erishgan shaxslarni shakillantira olsak o'ylaymanki jamiyat ravnaqi uning kelajagi va har sohada peshqadam bo'lishini taminlay olamiz. Xulosa o'rnida shuni takidlashimiz mumkinki bugungi jamiyatda ro'y berayotgan hech bir hodisaga befarq bo'lmasligimi lozim zero tabiat qonunlarida hamma narsa bir –biri bilan uzviy bog'liq va va bir-biriga ta'sir ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR:

1. I.A. Karimov. Yuksak ma'naviyat engilmas kuch. Toshkent. 2008.
2. I.A.Karimov. O'zbekiston buyuk kelajak sari. – T.: —O'zbekiston|| nashriyoti, 1998, 21-bet.
3. Gorkovaya I.A. Alkogolizm oilalaridagi bolalarning xulq-atvorining buzilishi. // Psixiatriya va tibbiy psixologiya sharhi. - 1994. No 3. - b. 55 - 59.
4. Рамазонов, Ж. Д. Талабалар таълим жараёнида ўзини ўзи идора қилишининг ижтимоий-психологик механизимлари. Образование и наука в XXI веке. Международный научно-образовательный электронный журнал. Выпуск, (14), 794-800.
5. Рамазонов, Д. Ж. (2022). Моделирование механизмов самоуправления студентов. Science and Education, 3(4), 1003-1011.
6. Ramazonov, J. J. (2021). The role of self-governance in providing personal perfection. Scientific progress, 2(2), 1075-1078.